

İSTİKLAL MAHKEMELERİNİN KURULUŞU VE ÇALIŞMALARI

Arş. Gör. İbrahim ÜLKER*

THE ESTABLISHMET AND THE OPERATIONS OF THE INDEPENENCE TRIBUNAL

ÖZET

İstiklal Mahkemeleri ilk olarak Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulmuştur. İlk görevi asker kaçaklarını yargulamaktı. Üyeleri milletvekilleri arasından seçilmiştir. Savaş sonrasında yeni yönetime karşı çıkan muhalifler hareketleri sindirmek için de kullanılmıştır. Bu mahkemelerden çalışmış olduğu süre ve vermiş olduğu kararlar açısından ön plana çıkan Ankara İstiklal Mahkemesidir. Bu mahkeme şapka olaylarına katılanları ve Atatürk'e suikast iddiası ile tutuklananları yargılamıştır.

Bu makalede mahkemelerin kuruluşu ve tarihsel süreç içerisinde yapmış oldukları önemli icraatlar kısaca ortaya konulmuştur.

ANAHTAR KELİMELER: *İstiklal Mahkemesi, şapka olayları, inkılap, kanun, hakim.*

* Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı

ABSTRACT

Independence Tribunals were established in the period of War of Independence. Its first task was to prosecute deserter. Members are chosen from among the member of the Turkish National Assembly. Independence court was also used to repress the opposition by goverment. Prominent of these courts was the Ankara court independence in terms of duration it has worked, it has decided to give. These courts judged participants in the event of a hat, those arrested for alleged assassination Ataturk.

In this article, described that the establishment of courts and revealed its significant accomplishments in the historical process.

KEYWORDS: *Independence Tribunal, event of a hat, revolution, code, judge.*

GİRİŞ

İstiklal Mahkemeleri, Büyük Millet Meclisi kararıyla kurulan özel mahkemelerdir. Bu mahkemelere ilişkin belgeler Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivinde bulunmaktadır. Mahkemelerin çalıştığı dönemlerde harf inkılabı yapılmadığı için arşiv kayıtlarının tümü Osmanlıcadır. TBMM Başkanlığının 11 Mart 2010 tarih ve 3967 sayılı oluru ile bir proje çerçevesinde arşiv evraklarının tasnif edilerek günümüz alfabesine çevrilmesine başlanmıştır. Ancak TBMM arşivinde bu mahkemelere ait yaklaşık 914.000 sayfa evrak bulunduğu düşünüldüğünde bu çalışmanın neticelendirilmesi uzun bir zaman alacağı muhakkaktır. Günümüzde bu çalışmalar halen devam etmektedir.

İstiklal Mahkemeleri, ilk olarak Kurtuluş Savaşı döneminde kurulmuş ve yoğun olarak bu dönemde çalışmış olmasına rağmen; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra ifa ettiği görevler nedeniyle çeşitli tartışmalara konu olmaktadır. Mahkemeye ait belgelerin bu güne kadar gizli arşivlerde tutulması, o devirde yaşananların günümüzde halen tartışılıyor olması ve kurulan teşkilatın mahkeme adı ile anılıyor olması bizi bu konuda araştırma yapmaya iten sebepler oluştur. Bu makalede mahkemelerin kuruluşu ve tarihsel süreç içerisinde yapmış oldukları önemli icraatlar kısaca ortaya konulmuştur. Konuya ilişkin bir sonraki

makalemizde ise mahkemelerin yapısı, çalışma ilkeleri, görev ve yetki alanı ve üyelerinin nitelikleri gibi usul hukukuna ilişkin konulara değinilecektir.

Birinci dünya savaşının kaybedilmesi ile Osmanlı toprakları itilaf devletlerinin işgaline uğramıştı. Milli mücadeleyi gerçekleştirmek için Büyük Millet Meclisinin kurulması ile Anadolu da bir otorite karmaşası yaşandı. Meclis, bu ortamda kendi otoritesini tesis etmek için mevcut mahkemelerden farklı bir yargı organı kurmayı uygun gördü. Zira mahkemelerde yargılamalar uzun sürüyor ve olağanüstü dönemin ihtiyaçlarını karşılayamıyordu.¹ Fransa'da ve Sovyetler Birliğinde ihtilal sonrası benzer mahkemeler kurulmuş, bu mahkemeler otoritenin tesisi açısından hızlı ve etkili sonuçlar elde etmişlerdi.²

İstiklal Mahkemelerin kuruluş amacı, kuruluş kanununda da belirtildiği üzere³ düzenli ordunun kurulması ve devamlılığını sağlamak için asker kaçakları sorununu çözmek idi. Kuruluşundan çok kısa bir süre sonra yetkileri vatana ihanet, yolsuzluk, soygun, casusluk, ayaklanma gibi suçları da kapsamına alarak genişledi. Artık Milli Mücadeleye ve ihtilale karşı işlenen her suç, İstiklal Mahkemelerinin görevi olmuştu.⁴

İstiklal Mahkemelerini incelerken mahkemelerin tarihsel seyrini iki döneme ayırarak incelemek uygun olacaktır. Bu iki dönem 1920-1923 yıllarını kapsayan Savaş dönemi İstiklal Mahkemeleri (birinci dönem); 1923-1927 yıllarını kapsayan Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri (ikinci dönem) şeklinde ayrılabilir.⁵ Birinci dönemin sonunda mahkemeler kapatılmış, altı aylık bir sürenin ardından görülen lüzum

¹ AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitapevi, İzmir, 2006, s.45.

² AYBARS,(2006) s.342.

³ KOÇİN, Abdülhekim, **İstiklal Mahkemeleri Kanun Gereğe ve Genel Kurul Tutanakları**, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s.165.

⁴ AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988, s. 1.

⁵ SAVAŞAL SAVRAN, Gülten, **1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s.10.

üzerine yeniden kurulmuşlardır. Mahkemeler, bu iki dönemde birbirinden farklı özellikler göstermişlerdir.

Birinci dönem İstiklal Mahkemelerinin en yoğun baktığı konu asker kaçakları idi. Zira uzun yıllar süren savaşıardan bıkan askerlerden çoğu, fırsatını buldukça birliklerinden kaçıyorlardı. Bu durum diğer askerlerin maneviyatını zayıflatmanın yanı sıra; ordunun düzeninde de ciddi sorunlara yol açıyordu. İkinci önemli konu ise iç isyanlardır. Daha meclis açılır açılmaz çeşitli nedenlerle Ankara'da oluşmuş idareye karşı iç isyanlar başlamış, askeri güçle bastırılan isyanlarda, sorumluların hızlı bir şekilde yargılanarak cezalandırılması konusunda İstiklal Mahkemeleri önemli görevler ifa etmişlerdir.⁶

İkinci dönem İstiklal Mahkemeleri ise Cumhuriyetin ilanı ile başlayan Atatürk devrimlerinin gerçekleşmesi ve kökleşmesi için karşı devrimcileri, isyancıları, muhalif basın kuruluşlarını, Osmanlıdan kalma ittihatçıları yargılamıştır. Hatta birinci dönemde Atatürk ve arkadaşları ile sırt sırta çalışmış ama ikinci mecliste muhalefet partisi kurmuş olan komutanları vatana ihanetle yargılamış ve böylece her türlü muhalefete son vererek ülke genelinde otoriteyi tesis etmiştir. Öyle ki 1927 yılına gelindiğinde artık Atatürk'ün devrim gerçekleştirme çabasına karşı çıkabilecek hiçbir güç kalmamıştı.⁷

Her mahkemenin kapısında büyük bir levha ile mahkemenin adı, mahkeme heyetinin oturduğu yerin arkasında ise yine büyük bir levha ile "İstiklal Mahkemesi Mücadelesinde Yalnız Allaha Korkar" yazılı olurdu.⁸

A. SAVAŞ DÖNEMİ İSTİKLAL MAHKEMELERİ

Osmanlı'nın 1. Dünya Savaşını kaybetmesi ve ardından Mondros Mütarekesi'ni imzalaması ile başlayan yabancı istilasına karşı Anadolu'da oluşan direniş hareketi, 23 Nisan 1920 de Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla daha sistemli bir yapıya kavuştu. Ancak

⁶ AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, AD Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 153.

⁷ AKYOL, Taha, **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2008, s.495; AYBARS(1981), s. 204.

⁸ TURGUT, Hulusi, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s.370.

İstanbul'un işgal altında olması ve Osmanlı hükümetinin işgal güçlerinin baskısı ile Ankara'da bulunan Meclis aleyhine çalışması, kurtuluş hareketini daha da zor durumda bırakıyordu.⁹

Milli Mücadele devam ederken asker kaçaklarının sayısının giderek artması ve Ankara Hükümeti aleyhine iç isyanların çıkması nedeniyle B.M.M. sert tedbirler almayı kararlaştırdı. Mecliste yapılan görüşmeler neticesinde 29 Nisan 1920 tarihinde Hıyanet-i Vataniye Kanunu kabul edildi. Bu kanunun 1. maddesinde: “*Makamı Mualla-yı Hilafet ve Saltanatı ve Memalik-i Mahruse-yi Şahaneyi yedi ecanıpten tahlis ve taarruzatı defî maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet ve ifsadatta bulunan, hain-i vatan addolunur.*”¹⁰ (Yüce hilafet makamı ve saltanatı ve ülkeyi yedi yabancı devlet güçlerinden kurtarmak ve saldırıları önlemek amacıyla yönelik olarak kurulan Büyük Millet Meclisi'ne karşı düşünce veya uygulamalarıyla veya yazdıkları yazılarla muhalefet ve bozgunculuk edenler vatan haini olarak addedilir.)¹¹

Kanunun devamı maddelerinde birinci maddede düzenlenen vatana ihanet suçunun cezasının idam olduğu(m.2), suçun işlendiği yerde bulunan ceza mahkemelerinin yargılamaya yetkili olduğu(m.4), yargılamanın azami yirmi gün içinde bitirilmesi gerektiği(m.7), düzenlenmiştir.

Hıyanet-i Vataniye kanununun kabul edilmesinden sonra geçen dört aylık sürede, olağan üstü şartların getirdiği ihtiyaçlar karşısında mevcut yapının yetersiz olduğu anlaşıldı. Asker kaçaklarına bir çözüm bulunamaması sebebiyle meclis yeni bir kanunla İstiklal Mahkemelerinin

⁹ GÖRGÜLÜ, İsmet, **Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.123.

¹⁰ TBMM Tutanak Dergisi Cilt 1 s. 63, Kanun No:2, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100002.pdf E.T. 04.03.2015.

¹¹ Kanunun günümüz Türkçesine çevrilmiş şekli için bkz: <http://tarih.sitesi.web.tr/hıyanet-i-vataniye-kanunu-nedir.html> E.T.05.03.2015

kuruluşuna karar verdi.¹² 11 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen Firariler Hakkında Kanun¹³ ile kurulan ve şimdilik asker kaçaklarını yargılama ile görevli olan mahkemenin üyeleri de meclisin kendi üyeleri arasından oylama ile seçilecekti. Böylece meclis yasama, yürütme yetkilerinin yanı sıra “*olağan üstü yargı yetkisini*” de bünyesinde barındıran bir yapıya sahip oluyordu.¹⁴

İstiklal Mahkemelerinin yetkilerine ve üyelerinin kim olacağına ilişkin tartışmalar devam ederken 26 Eylül’de verilen bir önergeyle mahkemenin asker kaçaklarına ilişkin yetkisi Hiyanet-i Vataniye Kanunu kapsamındaki suçları ve casusluk suçlarını içine alacak şekilde genişletildi. Devam eden oturumlarda üye seçimleri yapılarak bir başkan ve üç üyeden müteşekkil olmak üzere, yurdun çeşitli yerlerinde görev yapmak üzere sekiz adet İstiklal Mahkemesinin kurulmasına karar verilmiştir.¹⁵ Bu mahkemelerin yargılama çevreleri ayrı ayrı belirlenmiş ve her biri birden fazla ilde görev yapmakla vazifelendirilmişlerdi. 8 Ocak 1921 tarihli oturumu bizzat yöneten Mustafa Kemal’in önerisi ile

¹² KILIÇ, Mehmet, **Cumhuriyet Yolunda Kilometre Taşları**, Okan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.183.

¹³ TBMM Tutanak Dergisi Cilt 1 s. 419. Kanun No:21
http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100021.pdf E.T. 04.03.2015

¹⁴ AYBARS(1997), s.41.

¹⁵ Eskişehir, İzmit, Bursa, Bilecik, Kütahya Livalarındaki davalara bakmak üzere **Eskişehir İstiklal Mahkemesi**, Kastamonu, Bolu, Zonguldak, Kengili, Sinop Livalarındaki davalara bakmak üzere **Kastamonu İstiklal Mahkemesi**, Ankara, Kırşehir, Yozgat, Çorum Livalarındaki davalara bakmak üzere **Ankara İstiklal Mahkemesi**, Konya, Karahisar-ı Sahip, Aksaray Livalarındaki davalara bakmak üzere **Konya İstiklal Mahkemesi**, Isparta, Burdur, Antalya, Denizli, Aydın, Menteşe Livalarındaki davalara bakmak üzere **Isparta İstiklal Mahkemesi**, Adana, Kozan, Niğde, Kayseri İçel Livalarındaki davalara bakmak üzere **Pozantı İstiklal Mahkemesi**, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Ordu Livalarındaki davalara bakmak üzere **Sivas İstiklal Mahkemesi**, Diyarbakir, Mardin, Siirt, Bitlis, Van, Muş, Hakkari, Genç, Ergani, Siverek Livalarındaki davalara bakmak üzere **Diyarbakir İstiklal Mahkemesi** kurulmuştur. AYBARS(1997), s.62.

Trabzon ve Elazığ'da¹⁶ da birer İstiklal Mahkemesi kurulması kabul edilmiş böylece mahkeme sayısı ona çıkmıştır.¹⁷ Bu dönemde İstiklal Mahkemeleri zaman içerisinde ihtiyaç kalmadığı için bazı bölgelerde kapatılmış, ihtiyaç hasıl olduğunda yeniden kurulmuşlardır.¹⁸

Bu süreçte 7 Ekim 1920 – 31 Temmuz 1922 tarihleri arası aralıksız çalışan tek mahkeme Ankara İstiklal Mahkemesi olmuştur.¹⁹ Ankara İstiklal Mahkemesi diğerlerinden farklı olarak asker kaçaklarının yanı sıra, siyasi davalara da bakmıştır. Bir nolu kararıyla Sevr Anlaşması'nı imzaladıkları gerekçesiyle Damat Ferit Paşa ve ayanlardan Hadi, Rıza Tevfik, Reşat Halis hakkında gıyabi idam kararı vermiştir. Daha sonra düzenli orduya karşı gelen ve isyan eden Çerkez Ethem yine gıyabi olarak yargılanmış ve idamına karar verilmiştir.²⁰ Bunun dışında yolsuzluk ve casusluk gibi davalara da bakmıştır.

Meclisin kurduğu ve meclis üyelerinden oluşan İstiklal Mahkemeleri, yine Meclise karşı sorumlu idiler. Bu nedenle çalışmalarına ilişkin olarak on beş günde bir Meclise rapor göndermeleri gerekiyordu. Bu raporların gününde gelmemesi veya hiç gönderilmemesi, yapılan bazı yanlış uygulamalar nedeniyle Mecliste tartışmalar

¹⁶ Trabzon, Laziztan, Giresun, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarki, Erzincan, Erzurum, Beyazıt Livalarındaki davalara bakmak üzere **Trabzon İstiklal Mahkemesi**, Elaziz, Malatya, Maraş, Ayıntab, Cebelibereket, Urfa Livalarındaki davalara bakmak üzere **Elaziz İstiklal Mahkemesi** kurulmasına karar verilmiş ancak Elaziz İstiklal Mahkemesi fiilen göreve başlamamıştır. AYBARS(1997), s.62.

¹⁷ NEDİM, Ahmed, **Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları**, İşaret Yay. İstanbul, 1993, s. 19.

¹⁸ Örneğin Konya İstiklal Mahkemesi önce 18/09/1920 tarih ve 45 nolu Meclis Kararıyla açılmış, 17/02/1921 tarih ve 97 nolu Meclis Kararıyla kapatılmıştır. Yeniden ihtiyacın hasıl olması ile 22/07/1921 tarih ve 140 nolu Meclis Kararıyla yeniden açılmış ve 01/08/1922 tarih ve 274 sayılı kararlarla kapatılmıştır. KOÇİN, s.6-7.

¹⁹ AYBARS(1997), s.63.

²⁰ ŞENER, Cemal, **Çerkes Ethem Olayı**, Etik Yayınları, İstanbul, 2001,s.135.

yaşanmıştır. Neticede 17 Şubat 1921 tarihinde Meclisin aldığı bir kararla Ankara dışındaki İstiklal Mahkemeleri kaldırılmıştır.²¹

Savaş şartları devam ederken Meclis 5 Ağustos 1921 tarihinde tartışmalı geçen bir oturumun sonunda, M. Kemal Paşa'ya meclisin sahip olduğu yetkileri şahsında toplamak ve Meclis adına yürütmek üzere üç ay süre ile başkumandanlık yetkisi verildi. Bu yetki daha sonra üç kez uzatıldı. Meclis tarafından verilen bu yetki ile M. Kemal'e tek başına kanun çıkarma yetkisi tanınmış oldu. Ordunun artan ihtiyaçlarını karşılamak üzere Tekalif-i Milliye Emirlerini yayınlayan M. Kemal, hem bu kanunun uygulamasını sağlamak hem de İstiklal Mahkemelerinin kapatılması ile artan asker kaçaklarının yargılanarak cezalandırılması veya yeniden cepheye gönderilmesi için Konya, Kastamonu, Samsun, Yozgat illerinde yeniden İstiklal Mahkemelerinin kurulması emrini vermiştir.²²

İstiklal Mahkemesi üyeleri, önceki dönemde olduğu gibi Meclis üyeleri arasından seçilmişti. Yunan ordusu Eskişehir – Kütahya çizgisine geldiği için Eskişehir İstiklal Mahkemesi kurulamamış, Doğu Anadolu ise 15. Kolordu Komutanlığının bölgeye hakim olması ve bölgede otorite ve sükunetin sağlanmış olması sebebiyle bu bölgede yeni bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına gerek duyulmamıştır.²³

İstiklal Mahkemelerinin geniş yetkilerle donatılmış olması ve idam cezalarının oluşturduğu tepkiler nedeniyle B.M.M. de zaman zaman tartışmalar çıkmakta ve İstiklal Mahkemelerinin varlığı ve yetkileri tartışılmakta idi. Örneğin 29.11.1921 tarihinde İstiklal Mahkemelerinin kaldırılması için bir önerge verilmiş, yapılan görüşmede hükümetin İstiklal Mahkemelerine olan ihtiyacın halen devam ettiği yönünde görüş bildirmesi üzerine önerge reddedilmiştir.²⁴ 20 Temmuz 1922 tarihinde M.

²¹ GÜN, Fahrettin, **Eşef Edip İstiklal Mahkemelerinde**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2001, s.22.

²² YAZICI, Bedi, **Atatürk'ün Büyük Nutku**, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 1995, s.600

²³ AYBARS(1997), s. 110.

²⁴ TBMM Zabıtları, Cilt: 14, s. 407.
<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c014/tbmm01014119.pdf> E.T. 05.03.2015

Kemal'in Başkomutanlık döneminde kurulan İstiklal Mahkemesi üyeleri meclisin aldığı kararla geri çağrıldı.²⁵ Eski kanuna getirilen eleştiriler ve mahkemenin görev alanının daha net bir şekilde belirtilmesi için 31 Temmuz 1922 tarihinde İstiklal Mahkemesi Kanunu kabul edilmiştir.²⁶ Bu tarihten sonra Amasya'da bir ay süre ile Urfa'da iki ay kadar görev yapan İstiklal Mahkemeleri kurulsa da, Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesi ve asker kaçağı sorununun ortadan kalkması nedeniyle İstiklal Mahkemelerinin görevlerine son verilmiştir.²⁷

Kurtuluş Savaşı devam ederken çeşitli merkezlerde kurulan ve 1 Ekim 1920'den 11 Mayıs 1923'e kadar faaliyet gösteren İstiklal Mahkemelerinde tespit edilen rakamlara göre toplam 59.164 kişi yargılanmış, 4.124 kişi idama mahkum edilmiştir. Bunların 243'ü giyaben, 2827'si de müeccelen(ertelenerek) verilmiş idam cezalarıdır. Cezaları hemen infaz edilenler ise 1.054 kişidir. Bazı mahkemelere ait listelerin eksik oluşu dikkate alındığında giyabi idam hükümlerinin daha fazla, müeccelen idam kararlarının 5.000'in üzerinde ve infaz edilen idam hükümlerinin de 1.450 - 1.500 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Kalebend ve kürek cezası verilenlerin toplamı 1.786, diğer cezalara çarptırılanların toplam sayısı 41.678'dir.²⁸ Bu noktada şu bilgiyi vermeden geçemeyeceğiz. Bu dönemde İstiklal Mahkemelerinin yanı sıra harp divanları ve özellikle ayaklanmaları bastıran kuvvet komutanlarının yargısız keyfi bir şekilde uyguladıkları cezalar da bulunmaktadır. Araştırmacılar bu dönemde Divan-ı Harp Mahkemelerinin de yargılamalar yaparak idam kararları verdiği için öldürülen kişi sayısı net

²⁵ TBMM Tutanak Dergisi, C:1, s.455, Karar No:271.

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100271.pdf E.T. 05.03.2015.

²⁶ TBMM Tutanak Dergisi, C:1, s.295, Kanun No:249

Kanunu tam metni için Bkz: http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmc00100249.pdf E.T. 05.03.2015

²⁷ KÜÇÜK, Cevdet, **İstiklal Mahkemeleri**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C:23, s.350.

²⁸ AYBARS(1997), s. 160.

olarak tespit edilmesinin mümkün olmadığını söylemektedirler.²⁹ Ancak sayının beş yüz bin civarında olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.³⁰

B. CUMHURİYET DÖNEMİ İSTİKLAL MAHKEMELERİ

1923 yılına gelindiğinde Anadolu düşman işgalinden kurtarılmış, Lozan Konferansına Osmanlı Hükümetinin çağrılması üzerine saltanat kaldırılmıştı. Mecliste Mustafa Kemal'e ve arkadaşlarının oluşturduğu birinci guruba muhalif olarak, ikinci bir gurup oluşmuştu. Kurtuluş Savaşı'nda meclisin yıprandığı gerekçe gösterilerek 3 Nisan 1923 tarihinde birinci meclisin feshine ve seçimlerin yenilenmesine karar verildi.³¹ Yapılan seçimlerde ne ittihatçıların nede birinci mecliste oluşan muhalefet gurubunun seçilmesine imkan tanınmamış, bir iki bağımsız aday dışında tamamen Mustafa Kemal'in gösterdiği adaylar mebus olarak seçilmişti.³² Yapılan seçimle kurulan İkinci Meclis, 11 Ağustos 1923 tarihinde toplandı, önce Lozan Antlaşması kabul edildi, daha sonra 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edilerek Türkiye Cumhuriyeti kuruldu.

Saltanatın kaldırılması ve son Osmanlı Padişahı VI. Mehmet Vahdettin'in İstanbul'u terk etmesinin ardından T.B.M.M. Abdülmecit Efendiyi halife olarak kabul etmişti. Cumhuriyetin kuruluşunun ardından ortaya konan icraatlar neticesinde, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının nihai

²⁹ Örneğin Konya'da çıkan isyanlar nedeniyle yargılamaların çoğu Divan-ı Harp Mahkemelerinde yapılmış ve bu mahkemelere tarafından verilen ve infaz edilen idam kararlarının yedi yüzün üzerinde olduğu beyan edilmektedir. Buna karşılık Konya İstiklal Mahkemesi'nin idam kararı onu bulmamaktadır. AKANDERE, Osman, **3 Numaralı Konya İstiklal Mahkemesi'nin Konya İsyanı ile İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sunduğu Rapor**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Atatürk Dergisi, Yıl:2004, Cilt:4, S:2, s.82

³⁰ MISIROĞLU, Kadir, **Geçmişi ve Geleceği ile Hilafet**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2010, s.442-443

³¹ ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk ve Cumhuriyet**, İmge Kitapevi, Ankara, 2003, s. 257.

³² KÜRKÇÜOĞLU, Erol, **1923 Seçimleri**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi, C:1, S:3, s.145.

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ad/article/view/836/834>
06.03.2015

E.T.

hedefinin Hilafeti kaldırmak olduğunun anlaşılması, İstanbul basınında hilafeti savunan ve gerekliliğini anlatan yazıların neşredilmesine yol açmıştı. Bu konuda İstanbul gazetelerinde yer alan yazılar Ankara'nın tepkisini çekmekteydi. Bu konuda Ankara yönetiminin sabrını taşıran adım; Hintli Müslümanların lideri konumunda olan Ağa Han ve Emir Ali'nin İsmet İnönü hükümetine yönelik yazmış olduğu mektupların, muhatabına ulaşmadan İstanbul gazetelerinde yayınlanması olmuştur.³³

Hilafetin T.B.M.M. tarafından ön plana çıkarılması hilafet müessesesi ile Türkiye Cumhuriyetinin uluslararası arenada ön plana çıkacağına yönelik ifadelerin bulunduğu mektupların yayınlanması üzerine, 8 Aralık 1923 tarihinde dönemin Başbakanı İsmet Paşa konuyu görüşmek üzere meclisin gizli oturum yapmasını teklif etti. Yapılan gizli oturumda söz alan İsmet Paşa, bu mektubun kendilerine ulaşmadığını ancak sahiplerinin kötü niyetli olduğu, maddi çıkarlarını gözeterek ve birazda İngiliz kışkırtması ile bu işe girdiklerini beyan ederek, bunun Hıyaneti Vataniye kanuna aykırılık teşkil ettiği İstiklal Mahkemeleri Kanununa dayanarak sorumluların cezalandırılması için İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasını istedi.³⁴

1. İstanbul İstiklal Mahkemesi

İkinci meclisin oluşumunda özen gösterilmesi ve muhaliflerin meclise girememelerine rağmen, konu hassas olunca mecliste uzun tartışmalar yaşandı. Neticede Kurtuluş Savaşı yıllarında asker kaçaklarını, casusları isyancıları yargılayan İstiklal Mahkemesi, sadece mektup yayınlayan ve görüşlerini beyan eden gazetecileri yargılayacaktı. Uzun oturumlar ve değişiklik önergelerinin görüşülmesinin ardından 89 evet oyuna karşılık 63 red oyu ile İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına ilişkin karar 8 Aralık 1923 yılında kabul edildi. Önceki dönemde olduğu gibi mahkeme üyeleri milletvekilleri arasından seçimle belirlendi.³⁵

³³ ÇULCU, Murat, **İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası**, Kastaş Yayınları, 1993, İstanbul, C:1 s.28 vd.

³⁴ ÇULCU, C:2, s.564. vd.

³⁵ Başkanlığına İhsan Bey, Müddei Umumiliğine Vasıf Bey, azalıklara Refik Bey, Asaf Bey, Cevdet Bey seçildiler. TBMM Tutanak Dergisi, C:2, s.475, Karar No:50.

Seçildikleri gece Ankara'da bir toplantı yapan mahkeme üyeleri, ilgili mektupları yayımlayan dört gazetenin sahipleri ve sorumlu müdürlerinin vatana ihanet, iç ve dış güvenliği bozmak, hükümeti devirmek suçlarından yargılanmak üzere tutuklanmalarına karar verdi. 10 Aralıkta mahkeme heyeti İstanbul'a ulaştı. 16 Aralık 1923 tarihinde gazetecilerin yargılamasına başlandı.³⁶ 2 Ocak 1924 tarihine kadar süren yargılamada sanıkların her biri 200 sayfayı bulan savunmalar verdiler. İstanbul basını ve vatandaşların ilgi ile takip ettikleri davada gazeteciler hakkında beraat kararı verdi. Böylece hüküm verilmesi durumunda haksızlık yapılmış olacağını savunan kamuoyu yatıştırıldı. Ayrıca basına karşı da büyük bir gözdağı verilmiş oldu.³⁷

İstanbul İstiklal Mahkemesinin gördüğü bir diğer davada İstanbul Baro başkanı Lütfi Fikri Bey'in yargılanmasıdır. Mahkeme Akşam Gazetesine verdiği bir mülakatta, Hilafetin ve milli egemenliğin meşrutiyetle de olabileceği yönünde görüşler beyan ettiğinden dolayı, İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey'in yakalanmasına karar verdi. 13 Aralıkta gözaltına alınan Lütfi Bey mahkeme tarafından tutuklanarak 19 Aralıkta yargılamasına başlandı. Yapılan yargılama sonunda bölücü ve yıkıcı beyanlarda bulunduğu için beş yıl küreğe mahkumiyetine karar verildi.³⁸

Bu iki dava dışında mahkeme birkaç davaya daha baktı. Ankara'nın gücünün İstanbul da hissettirilmesi ile hükümet karşıtlarına gerekli dersin verildiği kanaatinin oluşması ve İstanbul'da bakılacak önemli bir davanın kalmaması üzerine mahkeme başkanı tarafından mahkemenin görevine son vermesi istendi. 5 Şubat 1924 tarihinde İstanbul İstiklal Mahkemesi görevine son verildi.³⁹

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmc002/karartbmmc002/karartbmmc00200050.pdf E.T. 06.03.2015 ;AYBARS(1997), s.232

³⁶ ÇULCU, s.30.

³⁷ AYBARS(1997), s.242.

³⁸ AYBARS(1997), s.247.

³⁹ TBMM Tutanak Dergisi, C:2, s.480, Karar No:69. http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmc002/karartbmmc002/karartbmmc00200069.pdf E.T. 07.03.2015.

2. Şark İstiklal Mahkemesi

Hilafet yanlılarına verilen gözdağından sonra Halifeliğin kaldırılması için uygun ortam hazırlanmış, bütçe görüşmelerinde Halifelik makamının kullanacağı bütçenin belirlenmesinde de çeşitli tartışmalar yaşanmıştı. O sırada İzmir de olan Mustafa Kemal, Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği telgrafta hilafetin kaldırılmasının vaktinin geldiğini bildirmişti. Mecliste yapılan görüşmeler neticesinde 3 Mart 1924 tarihinde üç önemli yasa kabul edilmişti. Bu Kanunlar Laik Cumhuriyetin temellerini oluşturacaktı. 429 nolu Hilafetin Kaldırılması ve Hanedanın yurt dışına çıkarılması, 430 nolu Şeriye, Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Vekaletlerinin kaldırılması, 431 nolu Tevhid-i Tedrisat kanunlarıydı.⁴⁰

Hilafetin kaldırılması ve Türkiye Cumhuriyeti devrimlerinin halkın bir bölümü tarafından din dışı olarak telakki edilmesi, tepkileri de beraberinde getirmekteydi. 1925 yılının Şubat ayında ayaklanma çıkaran Şeyh Sait, Elazığ, Bingöl, ve bazı ilçeleri ele geçirdi. Bunun üzerine meclis bölgede sıkıyönetim ilan ederek, bölgeye askeri birlikler sevk etti. Ankara'da Fethi Bey başkanlığındaki hükümet istifa ederek İsmet Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. 4 Mart 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu⁴¹ kabul edilerek gerekli tedbirleri almak üzere hükümete yetki verildi. Yine meclis aynı tarihte aldığı 117 nolu kararı ile idam kararını uygulama yetkisi ile Şark İstiklal Mahkemesi, idam kararını Meclisin onayı ile kullanmak üzere Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına karar vermiştir.⁴² 7 Mart 1925 yılında mecliste yapılan seçimlerle bu mahkemeler için meclis üyeleri arasından bir mahkeme başkanı, bir savcı, iki asıl bir yedek üye seçilmiştir.⁴³

⁴⁰ ALTUNYA Niyazi, **Türkiye Cumhuriyetinde Din Eğitimi**, 75 Yılda Eğitim, Türkiye Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.215.

⁴¹ KOCİN, s.238

⁴² TBMM Tutanak Dergisi, C:3, s.322, Karar No:117 http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmc003/karartbmmc003/karartbmmc00300117.pdf E.T. 07.03.2015

⁴³ TBMM Zabıtları, Cilt: 15, s. 226. <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c015/tbmm02015071.pdf> E.T. 07.03.2015

12 Nisanda Diyarbakır'a ulaşan mahkeme heyeti 13 Nisan 1925 tarihinde görevine başladı. 12 Mart 1927 tarihine kadar görevine devam eden mahkeme, bu süre zarfında başta Şeyh Sait ve arkadaşları olmak üzere diğer isyanlara katıldığı iddia edilen şahıslar, isyanı teşvik ettiği öne sürülen gazeteciler, asker kaçakları, casusluk iddiaları gibi çeşitli kişilere ait davalara bakmıştır.⁴⁴

Bu döneme ilişkin ulaşılan resmi kayıtlara göre Şark İstiklal Mahkemesi 5.241 kişiyi yargılamış, 2.779 kişinin beraatına karar vermiş, toplam 551 idam kararı vermiş, 1.911 kişiyi de çeşitli cezalara çarptırmıştır. Bu sayıya bölgede kurulan sıkı yönetim mahkemelerinin vermiş olduğu idam kararları dahil değildir.⁴⁵

3. Ankara İstiklal Mahkemesi

T.B.M.M.'nin 117 nolu kararı ile Şark İstiklal Mahkemesi'nin yanı sıra Ankara'da da bir İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına karar verdiğini belirtmiştik. İsyen bölgesi ile alakalı olmamasına rağmen Ankara'da da bir İstiklal Mahkemesi'nin kurulmuş olmasını araştırmacılar, amaçlananın sadece silahlı isyanı bastırmak olmadığı İstiklal Mahkemelerinin Atatürk devrimlerine karşı çıkan tüm muhalefetin susturulması için kurulduğunu beyan etmektedirler.⁴⁶ Mahkeme üyelikleri için mecliste yapılan oylamada bir başkan, bir savcı ve üç üyeden müteşekkil bir heyet teşkil edildi. Ankara'da bir bina tahsis edilen mahkeme, 12 Mart 1925 tarihinde görevine başladı.

Görev yaptığı ilk altı ayında mahkeme, İstanbul'da muhalif yazılar yazan bazı gazetecilerin yargılanması, mahkemenin istedikleri tanıkları geç gönderen Adana valisinin yargılanması, grev yapan telgrafçıların yargılanması, dini siyasete alet ettiği ileri sürülen ve saltanat ve hilafeti geri getirmek istedikleri iddia edilen kimselerin yargılanması gibi görevler ifa etmiştir. Bu altı aylık sürede mahkemede

⁴⁴ KUTLU, Hakan, **Şark İstiklal Mahkemesinde 1925-1927 Döneminde Takrir-i Sükun Kanununun Uygulanması**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2007, s.235.

⁴⁵ AYBARS(1997), s.348.

⁴⁶ KUTLU, s.110.

602 sanık yargılanmış, 183 kişi beraat etmiştir. 25 kişi idama mahkum edilmiş olup kalanları farklı cezalara çarptırılmıştır.⁴⁷

a. Şapka Olayları

Kılık kıyafet inkılabı Mustafa Kemal'in çok önceden planladığı bir devrimdi. Zira Kurtuluş Savaşının başlarında 7-8 Temmuz 1919 gecesi M. Kemal arkadaşı Mazhar Müfit Bey'i uyandırarak söyleyeceklerini anı defterine kaydetmesini ister. *“Zaferden sonra devletin şekli Cumhuriyet olacaktır. Bu bir. İki: Padişah ve Hanedan hakkında zamanı gelince gereken işlem yapılacaktır. Üç: Tesettür kalkacaktır. Dört: Fes kalkacak ve medeni milletler gibi şapka giyilecektir. Beş: Latin harfleri kabul edilecektir.”* Arkadaşının beyanlarını kaydeden Müfit Bey, M. Kemal'in sözlerini hayalcilikle niteleyerek *“Cumhuriyeti ilanında başarılı olalım da üst tarafı yeter.”* diyerek günün şartlarına göre bunların yapılmasının imkansız gibi görüldüğünü vurgulamıştır.⁴⁸

Çağdaşlığa giden yol olarak gördüğü bu adımları bir bir gerçekleştiren Mustafa Kemal'e göre sıra kıyafet inkılabına gelmişti. 24 Ağustos 1925 yılında Kastamonu'ya ziyarete giden Mustafa Kemal'in elinde bir “Panama Şapkası” bulunmaktaydı.⁴⁹ Daha sonra gittiği yerlerde de şapka giymenin bir medeniyet göstergesi olduğunu anlatan M. Kemal, 31 Ağustos'ta Çankırı'daki konuşmasında *“Kılığın uygar bir şekle sokulması için kanun gerekli değildir. Millet karar verir, yapar... Biz de uygar kılığın bütün ayrıntılarını kabullendik. Memurlar ve mebuslar, bunu gereği gibi uygulayarak halka rehberlik etmelidir.”* Demektedir.⁵⁰

Bakanlar Kurulu uygulamayı yaygınlaştırmak için 2 Eylül 1925 tarih ve 2413 sayılı kararıyla memurların şapka giyilmesi konusunda bir karar almıştır. Bu düzenlemenin yetersiz olduğu düşünülmüş olacak ki; 16 Ekim de Meclis başkanlığına “Şapka İktisası” hakkında bir kanun

⁴⁷ AYBARS(1997), s.393.

⁴⁸ KANSU, **Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1968, C.1, s.131.

⁴⁹ KUTAY, Cemal, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1980, C.19, s.11562.

⁵⁰ GÖLOĞLU, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)** Göloğlu Yayıncılık, Ankara, 1972, s.137.

teklifi verilmiştir. Meclis üyelerine de şapka giymeyi zorunlu kılan yasa teklifine ciddi itirazlar yükseldi. Bursa Mebusu Nurettin Paşa, Kanun'un Anayasa'da düzenlene özgürlüklere aykırı olduğunu, insanlara şapkanın dayatılmasının cumhuriyet anlayışı ile ters olduğunu ayrıca milletvekillerinin memur sayılmayacağını ve şapka giymelerinin zorunlu tutulamayacağını beyan etmişti.⁵¹ Sonuçta bu tartışmaların ardından kanun teklifi 25.11.1925 tarihinde kabul edilmiştir.⁵²

Kanun metnine göre memurlara zorunlu kılınan şapka, uygulamacılar tarafından tüm erkeklerin giymesi mecburi bir kıyafet olarak algılanmış ve insanlar başında şapka olmadan sokağa çıkamaz hale gelmişlerdi. Hatta Diyanet İşleri Başkanlığı tüm vaizlere yazı yazmış ve yeknesaklığı sağlamak üzere tüm ülkede camilerde namaz kılarken şapka giyilmesini buna aykırı davrananların uyarılması istemişti.⁵³

Şapkanın zorunlu tutulmasını fırsata çevirmek isteyenler gecikmemiş Avrupa'dan gemilerle şapka ithal edilerek halkın alım

⁵¹ OLCAYTU, Turhan, **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk ne yaptı? Devrimlerimiz İlkelerimiz**, 8. Baskı, Ajanstürk Basın ve Basım, Ankara, s. 65.

⁵² Üç maddeden oluşan kanun metni şöyledir:

“Madde 1 – Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilümm müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet meneder.

Madde 2 – İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 3 – İşbu kanun Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti taraflarından icra olunur.” AKGÜN, Seçil, **Şapka Kanunu**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.14, S.25, s.78.

⁵³ İlgili genelgede “Şapkanın badema bir kisve-i milliye ve medeniye olarak kabulü zaruri ve tabii olduğu gibi, eda-yı salât hükkamında da cevami-i şerifede tebbüsünde hiçbir mahsur-ı şer'i kalmamış olduğu aşikâr bulunmasına nazaran esna-yı salâtta bazı kimselerin başları açık veya takye tebbüs suretiyle intizam-ı eşkâl ihlal edilmekte olduğundan bu hususta muhafaza-i yeknesakîyi temin edebilecek surette halkı tenvir etmeleri...” BCA, Diyanet İşleri Başkanlığı Katalogu,(DİBK), 051/ V.11.2.13.23

gücünün çok üzerinde satışa sunulmuştur. Cezalandırılma korkusu taşıyan halk fiyatına aldırış etmeden şapkacı dükkanlarına adeta hücum etmiş hatta dükkanların önünde sıralar oluşmaya başlamıştı. Şapka fiyatının yüksekliği nedeniyle şapka alamayan memurlar için hükümet maaşlarından peyder pey kesilmek üzere isteyenlere kredi verilmesi konusunda karar almıştı.⁵⁴

Hükümetin bu uygulamasına karşı tepkiler gecikmemiş Sivas'ta, Kayseri'de, Erzurum'da, Rize'de, Maraş'ta, Giresun'da başta olmak üzere birçok yerde şapka giyilmesi konusunda yapılan baskılara karşı protesto gösterileri ve çeşitli eylemler yapılmaya başlamıştı. Bu noktada bu eylemleri devrimler için tehdit olarak gören Ankara, çeşitli yollarla halkı bastırmaya çalışmıştır. Örneğin Rize de şapka karşıtı gösteriler yapılması üzerine donanma harekete geçmiş ve iki gün boyunca Rize bombalanmıştır.⁵⁵ Artan olaylar karşısında halkı sindirmenin en kesin yollarından biri de İstiklal Mahkemesinin bu konuda görevlendirilmesini sağlamaktı.

Ankara İstiklal Mahkemesi olayları yerinde incelemek ve yargılamak üzere 24 Kasım da Kayseri'ye vardı. 25 Kasımda İsmet Paşa tarafından meclise verilen bir önerge ile İstiklal Mahkemesi'nin vermiş olduğu idam kararlarının meclis onayı ile infaz edileceğine ilişkin zorunluluk kaldırıldı.⁵⁶ Artık Ankara İstiklal Mahkemesi'nin vereceği idam kararları meclisin onayına gerek olmaksızın derhal infaz edilecekti.

Mahkeme şapka aleyhtarları hakkında tahkikat yapmak ve yargılayarak cezalandırmak için bir ayı aşkın bir süre boyunca çeşitli illerde görev yaptı. Mahkeme gittiği vilayetlerde devlet erkanı, ileri gelenler ve öğrenciler tarafından karşılanıyordu. Mahkeme üyeleri

⁵⁴ SAKAL, Fahri, **Şapka İnkılabının Sosyal ve Ekonomik Yönü Destekler ve Köstekler**, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic s.1316 <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi6/83sakalfahri.pdf> 15.03.2015

⁵⁵ ÇAKIR, Faruk, **Atma Hamidiye, Atma**, Yeni Asya Gazetesi, 07.03.2013 http://www.yeniasya.com.tr/yazi_detay.asp?id=10177 E.T. 15.03.2015

⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, C:3, s.322, Karar No:136. http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc003/karartbmmc003/karartbmmc00300136.pdf E.T.07.03.2015.

gittikleri yerlerde adeta halkı kolağan edip şapka kontrolü yapıyorlardı. Örneğin 30 Kasım'da Tokat'tan Başbakan'a yolladıkları telgrafta Tokat halkını bir iki gün içinde şapkalarını almaya çağırdıklarını, Amasyalıların ise hemen hemen bütünüyle şapkalarını sağlamış olduklarının görüldüğünü rapor ediyorlardı.⁵⁷

Şapka aleyhtarlığı hakkında Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, Erzurum, Rize, Giresun, Samsun ve İstanbul hattını izleyerek gerekli gördükleri yerlerde yargılamalar yapmıştır. Bu gezi esnasında bazı olayları daha detaylı tetkik etmek için Ankara'ya döndükten sonra incelemek üzere sanıkları Ankara'ya gönderirken birçoğu hakkında kararlar vererek infaz etmiştir. Ulaşılan belgelere göre Mahkeme şapka nedeniyle çıkan olaylarda 23 kişiye idam cezası vermiştir. Ancak bu sayı bu olaylar nedeniyle idam edilenlerin tam sayısını yansıtmamaktadır. Zira bu olaylar nedeniyle gezici olarak görev yapan mahkeme, yargı yerine ulaşmadan yerel mahkemelerde yargılamaların yapılarak idamların infaz edildiği olmuştur. Örneğin Erzurum'da bir gurubun gösteri yaparak valilik binasına taş atması üzerine durum merkeze bildirilmiş ve bölgede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu sırada Tokat'ta bulunan İstiklal Mahkemesi heyetine de 29 Kasım 1925 tarihinde telgraf çekilerek mümkün olduğunca çabuk Erzurum'a gitmesi istenmiştir.⁵⁸ Ancak o günün şartlarında bir günlük seyahatle ulaşılacak Erzurum'a hareket etmeyerek Tokat, Samsun, Amasya ve Trabzon illerine gitmiş buralarda işlerini tamamladıktan sonra 6 Aralıkta Erzurum'a ulaşmıştır. İstiklal Mahkemesi gelinceye kadar ilk yargılamaları yapan Sıkıyönetim Mahkemesi suçlu bulunanları idama mahkûm ederek asmıştı.⁵⁹ Bu gecikmenin kasıtlı olduğu ve Sıkıyönetim Mahkemesi'nin yargılama ve infazları uygulamasına fırsat vermek için yapıldığını iddia eden araştırmacılar bulunmaktadır.⁶⁰ Erzurum'da Sıkıyönetim Mahkemesinin kaç kişiyi idam ettiğine dair net kayıtlara

⁵⁷ AYBARS(1997), s.408.

⁵⁸ AYBARS(1997), s.407.

⁵⁹ ÖZDEMİR, Kamuran, **Şapka Devrimi ve Tepkiler**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2007, s.120.

⁶⁰ BAYDAR, Memmet Çetin, **Erzurum Şapka Hadisesinin 83. Yıldönümü**, <http://www.erkurumluyum.net/index.php?q=node/76> E.T. 15.03.2015

ulaşılamamaktadır. Ancak gösteri esnasında çocuklarını arayan şalcı bir kadının dahi idam edildiğini, olay esnasında Erzurum Jandarma Komutanı olan Tatar Hasan Paşanın hatıralarından öğreniyoruz.⁶¹

Mahkemenin ve protestoların yaşandığı yerdeki yerel yetkililerin çalışmalarıyla şapka olayları sona ermişti. Mahkemenin iki aylık şapka mesaisi 3 Şubat 1926 da İstanbul'dan getirilen 26 kişi hakkında vermiş olduğu kararlar son buluyordu. Bu kararlar şapka kanunundan 2 yıl önce çıkardığı “Frenk Mukallitliği ve Şapka” risalesinden dolayı yargılanan ve savcının hakkında 3 yıl hapis istediği⁶² İskilipli Atıf Efendi'nin ve tutuklular arasında bulunan Ali Rıza Hoca'nın, Giresun olaylarında kışkırtıcı olduğuna mahkemenin vicdani kanaati olduğundan idamlarına hükmedilmişti.⁶³

b. İzmir Yargılaması

Ankara İstiklal Mahkemesi'nde duruşmaların azaldığı, şapka aleyhine yapılan eylemlerin bastırılarak suçlu görülenlerin cezalandırılıp sükunetin sağlandığı bir sırada, Güney ve Batı Anadolu gezisine çıkan M. Kemal Bursa'da iken İzmir'de yapılması düşünülen suikastın tertipçilerini Yunan adalarına kaçırarak olan kayıkçının, durumu İzmir Valisine bildirmesi üzerine olay ortaya çıktı. Vali durumu derhal M. Kemal'e ve Başbakan İsmet İnönü'ye bildiriyordu. Ayrıca adı geçen şahısları tutuklanarak adreslerinde aramalar yapılıyor, eski mebus Ziya Hurşit'in evinde silah ve bomba bulunuyordu. İsmet Paşa durumu İstiklal Mahkemesine bildirerek İzmir'e gitmesini ve gerekli tahkikatları yapmasını istemiştir.⁶⁴

Mahkeme İzmir'e hareket etmeden önce olayla ilgileri olma ihtimaline binaen aralarında Kazım Karabekir Paşa'nın da bulunduğu tüm Terakkiper Parti üyelerinin tutuklanmalarına karar vermiştir. Karar Ankara'da ve İstanbul'da hemen uygulanmaya konulmuştur. Kazım Karabekir Paşa'nın tutuklandığını öğrenen Başbakan İsmet Paşa,

⁶¹ AKTAŞ, Cihan, **Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 126.

⁶² OLGUN, Tahir'ul Mevlevi, **Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri**, Nehir Yay. İstanbul, 1991, s.331.

⁶³ AYBARS(2006), s.289.

⁶⁴ TURGUT, s.413.

Mahkemeden habersiz Ankara Polis Müdürüne emir vererek Karabekir Paşa'nın serbest bırakılmasını emretmiştir. Karabekir Paşayı serbest bırakan Müdür Dilaver Bey durumu Mahkeme savcılığına bildirmiştir. Başbakan İsmet Paşa'nın mahkemenin kararına engel olma yetkisinin bulunmadığına karar veren mahkeme heyeti, yeniden Karabekir Paşa'nın tutuklanmasına karar veriyordu. Ayrıca mahkeme kararına engel olan İsmet Paşa'yı da tutuklayıp hakkında işlem yapmaya ve durumu meclise bildirmeye karar veriyordu. Durumu öğrenen Mustafa Kemal, İzmir'e gelen mahkeme heyeti ile görüşerek İsmet Paşa'nın İzmir'e gelmesini ve mahkeme üyeleri ile görüşerek olayın tatlıya bağlanmasını istemiştir.⁶⁵

İzmir'e ulaştıktan sonra polis tarafından yürütülen soruşturmaya el koyan İstiklal Mahkemesi, gerekli tetkikatları yaparak dosyayı tamamlamıştır. Anadolu ajansının verdiği bilgiye göre bu olaydan dolayı içinde Terakkiperver Fırkası mebuslarının da bulunduğu 49 kişi tutuklu bulunuyordu. 26 Haziran 1926 tarihinde duruşmalara başlandı. Yapılan yargılama sonunda 13 Temmuz günü mahkeme kararını açıkladı. Kararda suikast teşebbüsü ile doğrudan ilgisi olduğu iddia edilen 15 kişinin idamına, eski İttihat ve Terakki ile ilişkileri olan ve bu soruşturma nedeniyle tutuklanan 9 kişinin Ankara da yargılanmasına ve aralarında Kazım Karabekir ve arkadaşlarının da bulunduğu 21 kişinin beraatına karar verdi. Beraat eden paşalar tekrar orduya dönemediler emekliye sevk edildiler.⁶⁶

Karardan kısa bir süre sonra Ankara'ya giden mahkeme üyeleri, yargılamaya burada devam etmiş ve burada da 4 kişinin idamına, 8 kişinin de hapis ve kalebentlik gibi çeşitli cezalara çarptırılmasına karar vermiştir.⁶⁷

7 Mart 1927 yılına kadar çeşitli faaliyetlerine devam eden Ankara İstiklal Mahkemesi İsmet Paşa başkanlığındaki hükümetin aldığı bir karar ile süresinin dolması üzerine görev süresi uzatılmayınca kendiliğinden sona ermiş oldu. Mahkemeye durum bildirildi. Mahkeme elindeki dosyaları mevcut mahkemelere devretti. Ancak İstiklal Mahakimi Kanunu 4 Mayıs 1949 tarihine kadar yürürlükte kaldı. İstanbul

⁶⁵ AYBARS(1997), s.431.

⁶⁶ SAVAŞAL SAVRAN, s.60.

⁶⁷ SAVAŞAL SAVRAN, s.76.

Milletvekilleri Cihan Baban ve Adnan Adıvar'ın İstiklal Mahakimi Kanununun Kaldırılması yönünde verdikleri teklifin mecliste görüşülerek kabul edilmesi üzerine, kanun da yürürlükten kaldırılmış oldu.⁶⁸

SONUÇ

Kurtuluş Savaşı sürerken göreve başlayan İstiklal Mahkemeleri asker kaçakları sorununun halledilmesinin yanı sıra iç isyanların bastırılması konusunda da önemli rol oynamışlardır. Bunun yanı sıra Millet meclisinden ve milletvekili olmalarından aldıkları güçle çeşitli derecelerdeki memurları, valileri hatta kendi arkadaşları olan mebusları yargılamışlardır.

Kurtuluş savaşının kazanılmasının ardından görevine son verilen İstiklal Mahkemeleri'nin açılması, hükümetin icraatlarına itirazların yükselmeye başladığı dönemde ilk akla gelen tedbir olmuştur. Mahkemenin sadece görüşlerini basın yolu ile beyan etmekten öte bir fiilleri olmayan İstanbul'daki gazetecilerin yargılanması için yeniden teşekkül ettirilmesi ile Türkiye için yeni bir dönem başlamış oldu.

Bu dönem bir çok araştırmacının belirttiği gibi birinci dönemden tamamen farklı bir misyon ifa eden bir İstiklal Mahkemesi bulunmaktadır. Atatürk ve arkadaşlarının getirmeye çalıştığı devrimler aynı zamanda bu devrimlere karşı muhalefeti de doğurmuştur. Saltanatın ve hilafetin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, şapka giyilmesine ilişkin halkı zorlayıcı uygulamaların yapılması, tepkileri de beraberinde getirmişti. Çoğu zaman şiddete dayanmayan bu tepkilerin bastırılması için İstiklal Mahkemesi olağanüstü bir çaba göstermiştir. Meclisin yeterince ödenek ayıramamasına rağmen mahkemelerde görev yapan hakimler, yerine göre kendi ceplerinden paralar harcayarak görev bölgelerinde ve gerektiğinde seyyar olarak çalışmışlar ve ilçe ve köylere kadar giderek yargılamalar yapmışlar, kararlar vermişlerdir.

Olağanüstü dönemler olağanüstü tedbirleri de beraberinde getirir. Ancak bu dönemlerde bile “Suç ve cezanın bireyselliği”, “Kanunsuz suç ve ceza olmaz”, “Sanığın savunması alınmaksızın ceza verilemez.” gibi evrensel hukuk ilkelerinin yargılamalarda dikkate alınması gerekmektedir. Bu ilkeler göz ardı edildiğinde verilen kararların

⁶⁸ AYBARS(2006), s.338.

hukukiliğinden ve adilliginden söz edilemez. Bu mahkemeler üzerinde çalışma yapan araştırmacıların ortak kanaati İstiklal Mahkemelerinde bu ilkelerin göz ardı edildiği yönündedir.

KAYNAKLAR

AKANDERE, Osman, **3 Numaralı Konya İstiklal Mahkemesi'nin Konya İsyamı ile İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sunduğu Rapor**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Atatürk Dergisi, Yıl:2004, Cilt:4, S:2.

AKGÜN, Seçil, **Şapka Kanunu**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.14, S.25.

AKTAŞ, Cihan, **Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2006.

AKYOL, Taha, **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2008.

ALTUNYA, Niyazi, **Türkiye Cumhuriyetinde Din Eğitimi**, 75 Yılda Eğitim, Türkiye Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, AD Yayıncılık, İstanbul, 1997.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1988.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Zeus Kitapevi, İzmir, 2006.

BAYDAR, Memmet Çetin, **Erzurum Şapka Hadisesinin 83. Yıldönümü**, <http://www.erzurumluyum.net/index.php?q=node/76> E.T. 15.03.2015

ÇAKIR, Faruk, **Atma Hamidiye, Atma**, Yeni Asya Gazetesi, 07.03.2013 http://www.yeniasya.com.tr/yazi_detay.asp?id=10177 E.T. 15.03.2015.

ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk ve Cumhuriyet**, İmge Kitapevi, Ankara, 2003.

ÇULCU, Murat, **İstiklal Mahkemesinde Gazeteciler Davası**, Kastaş Yayınları, C:1 İstanbul, 1993.

GÖLOĞLU, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)** Göloğlu Yayıncılık, Ankara, 1972.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1999.

GÜN, Fahrettin, **Eşef Edip İstiklal Mahkemelerinde**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2001.

KANSU, **Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.1, Ankara, 1968.

KILIÇ, Mehmet, **Cumhuriyet Yolunda Kilometre Taşları**, Okan üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

KOÇIN, Abdülhekim, **İstiklal Mahkemeleri Kanun Gereke ve Genel Kurul Tutanakları**, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

KUTAY, Cemal, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, Alioğlu Yayınevi, C.19, İstanbul, 1980.

KUTLU, Hakan, **Şark İstiklal Mahkemesinde 1925-1927 Döneminde Takrir-i Sükun Kanununun Uygulanması**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2007.

KÜÇÜK, Cevdet, **İstiklal Mahkemeleri**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C:23.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol, **1923 Seçimleri**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi, C:1, S:3, s.145. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ad/article/view/836/834> E.T. 06.03.2015

MİSİROĞLU, Kadir, **Geçmişi ve Geleceği ile Hilafet**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2010.

NEDİM, Ahmed, **Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları**, İşaret Yay. İstanbul, 1993.

OLCAYTU, Turhan, **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk ne yaptı? Devrimlerimiz İlkelerimiz**, 8. Baskı, Ajanstürk Basın ve Basım, Ankara, 1998.

OLGUN, Tahir'ul Mavlevi, **Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri**, Nehir Yay. İstanbul, 1991.

ÖZDEMİR, Kamuran, **Şapka Devrimi ve Tepkiler**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2007.

SAKAL, Fahri, **Şapka İnkılabının Sosyal ve Ekonomik Yönü Destekler ve Köstekler**, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic s.1316 <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi6/83sakalfahri.pdf> 15.03.2015.

SAVAŞAL SAVRAN, Gülten, **1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006 .

ŞENER, Cemal, **Çerkes Ethem Olayı**, Etik Yayınları, İstanbul, 2001.

TBMM Tutanak Dergisi
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.tutanak_hazirla?v_meclis=1&v_donem=8&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabasluk=KANUNLAR&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih= E.T. 01.02.2015

TBMM Zabıtları
https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html E.T. 01.02.2015

TURGUT, Hulusi, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.

YAZICI, Bedi, **Atatürk'ün Büyük Nutku**, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 1995.